

ISBN 978-86-82873-82-2, – (2021), стр. 189-203

UDK: 811.163.41'367

811.163.41'374

COBISS.SR-ID: 54708745

Бојана С. МИЛОСАВЉЕВИЋ

Учитељски факултет у Београду

bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

ПАРЕНТЕЗЕ У ЛЕКСИКОГРАФСКОЈ ДЕФИНИЦИЈИ*

У раду је на корпусу Речника САНУ представљено више врста парентеза којима се лексикографске дефиниције са различитих аспеката уобличавају – са формалног и садржајног, са семантичког и функционалног. Циљ истраживања је био да се укаже на потребу изучавања парентетичких делова речничке дефиниције у контексту формализованих лексикографских поступака и конституисања лексикографског метајезика у Речнику САНУ.

Кључне речи: парентезе, семантичка дефиниција, лексикографски поштупи, лексикографски метајезик, Речник САНУ.

Уводне напомене

Предмет овог истраживања јесу парентезе – облици заградама заграђени искази у семантичком делу лексикографске дефиниције – на пример, ‘сплет шара на ћилиму (налик на кости човечје руке)’ у дефиницији основног значења покрајинизма *костџеница*, или ‘људско тело (измршавило, слабо)’ у дефиницији једног од секундарних значења речи *кост* и др.¹ Анализу смо спровели на корпусу ексцерпираним из четири различита тома Речника САНУ, углавном по 200 везаних страна насумично изабраних. Наш корпус чини преко 700 значењских дефиниција само пунозначних речи – речи које имају лексичко значење. Основни задатак истраживања је испитати које се врсте парентетичких допуна налазе у

---

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Тај део дефиниције у Речнику САНУ дат је курзивом, али се овде наводи у једноструким знацима навода ‘’.

речничким дефиницијама, самим тим успоставити и типологију парентеза и увидети неке правилности у њиховој употреби у речнику, као и правилности у погледу њиховог садржаја, односно форме. Циљеви анализе су утврђивање улоге и значаја парентеза у семантичком обликовању речничких дефиниција, као и у конституисању лексикографског метајезика у Речнику САНУ, нарочито у погледу формализованих лексикографских поступака. У теоријско-методолошком смислу наша анализа се ослања на синтаксичко-семантичка и комуникативно-функционална истраживања парентеза.²

У дескриптивним речницима српског језика парентетичке допуне, односно глосе, као део лексикографског метајезика, врло су честе, и то у свим деловима речничког чланка – од одредничке речи до података о изворима којима се одредничка реч потврђује. А основни циљ употребе таквих заграђених напомена у речничком тексту јесте обликовање концизне и сажете дефиниције, која, упркос краткоћи и општости, претендује да укаже на појединости релевантне за разумевање значења речи и за њену употребу. О значају тих додатних информација о граматичким, лексичким и семантичким карактеристикама лексеме, датих у облик заградама, у виду напомена, глоса, како се у лексикографско-лексиколошкој литератури оне још и именују, и то са становишта системске лексикографије у смислу информација о семантичкој спојивости и моделу управљања одређене лексеме – о правилима семантичке, лексичке и граматичке спојивости, и о њиховом статусу у инвентару лексикографског метајезика код нас је писала С. Ристић (2006). Један од њених закључака је да у српској традиционалној лексикографији одсуствује системско описивање језичких јединица, као и то да „информације о спојивости, иако се по правилу дају у блоку дефинисања, не чине интегрални део дефиниције, него посебне зоне пре и после дефиниције ... и ...представљају [се] ... као њени додатни делови“ (Ристић 2006: 125). За илустрацију тих додатних делова у оквиру семантичке дефиниције речи, С. Ристић наводи, између осталог, препоруке дате у Упутству за изра-

² Парентеза, као уклопљени, уметнути израз, собом носи и одређено значење и има одређену функцију у оквиру датог текста, те представља другостепени језички исказ који функционише на фону других (главних) исказа (Grochowski 1986: 2). Парентетички израз је, у мањој или већој мери, синтаксички подређен додаток другом (главном, носећем) изразу, али није изван синтаксичке целине, већ је само пребачен у периферну раван. Саопштење које се парентезом даје односи се на главни, носећи израз. Парентезама се могу уводити нове информације, а могу се постојеће проширивати у виду коментара главне информације. Парентезе отуд имају велики број комуникативно-прагматичких функција у тексту; дакле, полифункционалне су – појашњавају, допуњују, прецизирају итд. (Андрамонова 2014; Фадеева 2007; Фадеева 2018).

ду Речника САНУ³ за представљање значења глагола *вириџи*. Наиме, у Упутству за израду Речника САНУ, у одељку који се тиче семантичког дефинисања речи, лексикографима се скреће пажња на следеће:

„Тачна је ... она дефиниција која не садржи ни мање ни више елементарна него што је потребно ... Исто тако, треба пазити да у дефиницију не уђу непотребне појединости, без којих би се значење већ и онако тачно разумело. У том погледу нарочиту незгуду представља дефинисање са уношењем у дефиницију оних момената који се нађу уз одговарајућу реч у примеру, али који уопште не спадају у семантичку суштину те речи ... Кад би у примеру за глагол ‘вирити’ стајало ‘Он вири кроз кључаоницу’, дефиниција тог глагола не би требало да гласи ‘кришом гледати кроз узан отвор’, што се и види из додатка ‘кроз кључаоницу’. Дефиниција би требало да буде без таквог додатка, а да се ипак спомене да он најчешће долази у обзир, и то на следећи начин: ‘вирити’ = ‘кришом гледати (обично кроз узан отвор)’. Заградом се показује да то што је у загради није више лексички садржај речи, већ обавештење о њеној примени“ (Упутство, члан 76).

Семантичко дефинисање речи, без сумње, лексикографима представља највећи изазов будући да је то, с једне стране, лексикографска вештина која се искуством стиче, а с друге стране, и одлика научне акрибије – крајње савесности, брижљивости и тачности у раду.

Полазећи од чињенице да постоје извесне закономерности у појављивању парентетичких исказа у оном делу дефиниције који се односи на значење речи, желели смо да испитамо употребу, значење и функцију тих заграђених, парентетичких исказа у семантичком делу дефиниција у Речнику САНУ.

Парентезе у Речнику САНУ – резултати истраживања

Како досадашња истраживања парентеза показују, постоји више врста парентеза. Критеријуми на основу којих се те врсте парентеза издвајају различити су (Подгајская И. М., према Дёмина 2017: 54; Горбачева 2019: 38; Брајовић 2004; Тошовић 2019: 488).

У нашем истраживању ми смо се при издвајању врста парентеза држали пре свега синтаксичко-семантичког и комуникативно-функционалног аспекта. Сходно томе, разликујемо следеће врсте парентеза у Речнику САНУ:

³ Реч је о рукопису за интерну употребу, који су својевремено сачинили наши познати лингвисти и лексикографи, истакнути сарадници Института за српски језик. Осим инструкција за израду Речника САНУ, Упутство представља и лингвистичко-лексикографска начела на којима се развијала и развија Београдска лексикографска школа. Првобитна верзија Упутства допуњавана је и још увек се допуњује. Детаљније о Упутству и овој школи в. Ристић 2007; 2014.

- почетне, уметнуте и завршне парентезе;
- парентезе глобалног карактера и парентезе компонентног карактера;
- синтаксичко-семантички независне и синтаксичко-семантички зависне;
- парентезе које указују на творбену семантику;
- парентезе које употпуњују лексичко значење речи, а које обухватају:
- парентезе које употпуњују граматичку компоненту значења;
- парентезе које употпуњују предметно-појмовну компоненту значења;
- парентезе које употпуњују конотативно-прагматичку компоненту значења.

Запажања у вези са издвојеним парентезама изнећемо у даљем нашем раду.

Према позицији у односу на текст семантичке дефиниције (микроконтекста), парентезе могу бити почетне, уметнуте и завршне. Почетне претходе тексту дефиниције, уметнуте се умећу између делова дефиниције и завршне следе након текста дефиниције. Парентезе се у дефиницији најчешће односе на контекст уназад, те се тако њима претходни садржај актуелизује – појмовно употпуњује и по обиму одређује. Такве парентезе се или умећу између делова дефиниције, тзв. уметнуте парентезе, као што је у опису значења медицинског термина *кома* ‘стање дубоке несвести (услед метаболичких поремећаја, тровања, тешке повреде лобање и др., што проузрокује и тешко функционално оштећење мозга) које често доводи до агоније и смрти’ или се дају на крају дефиниције, тзв. завршне парентезе, као код речи *махагоновина* ‘махагонијево дрво (као грађа у изради намештаја)’.

Парентетички искази у семантичком делу дефиниције у Речнику САНУ могу да се односе и на контекст унапред и на садржај који тек следи. На тај начин парентетичким исказима унапред се одређују координате разумевања одређеног појма (временске, просторне, друштвено околносне, политичке, ситуационе и др.). Такве парентезе јављају се у следећим значењима речи *милиција* – ‘(у социјалистичким државама) наоружане јединице које имају задатак да одржавају јавни ред и мир и штите друштвену и личну имовину’ и ‘(обично у земљама без регуларне војске) оружане јединице које се окупљају само у случају рата, народна војска’.

У зависности од тога да ли се парентезе тичу целе дефиниције или једног њеног дела, парентезе могу бити глобалног и компонентног карактера. Када се парентезе односе на садржину целе дефиниције, одно-

сно на значења речи у целини, реч је о парентезама глобалног карактера. Када се односе само на садржај једне компоненте у дефиницији, тј. на садржај једне речи или одређеног скупа речи које су ушле у дефиницију, говоримо о парентезама компонентног карактера.

На пример, у дефиницији значења речи *йечурка*, оквалификованог као неуобичајено, завршна парентеза односи се на значење целе дефиниције, свих речи у целини – ‘гљива која расте на земљи (за разлику од оне која расте на дрвету)’.

У дефиницији пак значења медицинско-ветеринарског термина *колџун* уметнута парентеза ‘(коња, овце итд.)’ доноси појашњење само за реч животиња која се јавља у дефиницији, и то тако што прецизира њен обим садржаја навођењем врста животиња које могу бити погођене болешћу која се именује термином колтун – ‘обољење коже *Phia rolonica* од којег се коса, као и дуља длака код човека и животиња (коња, овце итд.) слеplује у праменове’.

Према врсти синтаксичко-семантичке везе с речју или изразом употребљеног у дефиницији, парентезе могу бити независне, одн. факултативне, и имати одредбену функцију. Могу бити и синтаксичко-семантички зависне, одн. обавезне, те имати функцију рекцијских и нерекцијских допуна. У овом другом случају, парентезе доприносе структурно-семантичкој завршености речи или израза који се нашао у дефиницији и распоређене су по правилу десно од свог управног члана.

Синтаксички факултативне парентезе, и то две, налазимо, рецимо, у дефиницији основног значења придева *идејан* – ‘који је у вези с идејом, идејама (политичким, уметничким и сл.), који проистиче из одређених начелних схватања, погледа (на ствари, живот, свет и др.)’. Парентезом (*йолийичким, уметничким и сл.*) одређује се реч *идеја* (*идеје*) која је ушла у дефиницију, а парентезом (*на ствари, живој, свет и др.*) одређује се реч *йоглед*, употребљена такође у дефиницији. Парентезе према речима које одређују односе се као њихови атрибути.

Синтаксички зависну парентезу налазимо у дефиницији основног значења придева *корекџан*. Глагол *йонашаџи се*, употребљен за обликовање дефиниције придева *корекџан*, у датом значењу захтева рекцијску допуну – према некоме, односно према нечему, што се у парентези и назначује – ‘који се односи, који се понаша (према коме, према чему) како треба, како доликује, учтив, уљудан, пристојан, који одговара таквом, понашању’.

Парентезе у функцији синтаксичких допуна могу бити реализоване заменицама *неко, нешто* (у одговарајућим падежним облицима), што је учињено у дефиницији придева *корекџан*. Могу бити реализоване и конкретним језичким јединицама (именицама, синтагмама, па и зависним реченицама) уколико семантика речи која се дефинише то дозвољава,

као што је то учињено у једној дефиницији придева *недохваћан* – ‘недоступан чулима, недохватљив, скривен (погледу или слуху); нејасан, неодређен’.

У вези с тим је и следеће наше запажање.

Искази у парентезама могу бити реализовани различитим синтаксичким јединицама – једном речју, низом речи, као и синтаagmaма и зависним реченицама. Зависна реченица се у парентези ређе јавља од других јединица. Налазимо је у опису значења покрајинског придева *нездржан* – ‘који се не може судржати (да нешто не каже, да не ода тајну и сл.)’.

Све синтаксичке јединице, ако их је више од једне у парентези, најчешће стоје у напоредном саставном односу, асиндетски или полисиндетски повезане. Но, могуће су и друге врсте њиховог међусобног повезивања.

Као посебне, издвајају се и парентезе које указују на творбено-семантичку везу одредничке речи и лексичке јединице у парентези. На пример, творбено-семантичка веза одредничке речи *кордован* и страног топонима Кордова објашњена је у парентези – ‘фино учињена козја или овчја кожа (названа по шпанском граду Кордови у коме се некада израђивала)’.

И творбено-семантичка веза одреднице *незакључен* и глагола *кључићи* у значењу ‘почети радити нешто; урадити какав мали посао’ објашњена је у парентези – ‘на који се не ради никакав посао (у који се не „кључи“) (о дану посвећеном неком свецу); исп. кључити (1б)’.

У зависности од тога коју компоненту лексичког значења употпуњују, парентезе могу бити тројаке:

- парентезе које употпуњују граматичку компоненту лексичког значења речи,
- парентезе које употпуњују предметно-појмовну компоненту значења речи и
- парентезе које употпуњују конотативно-прагматичку компоненту значења.

Парентезе које употпуњују граматичку компоненту лексичког значења речи у Упутству за израду Речника САНУ јасно су назначене, имају типску форму и одређено место у тексту дефиниције⁴. У те парентезе спадају парентезе којима се указује на то да ли се реч која се дефини-

⁴ „Понекад није могуће обухватити у дефиницији све на шта се реч може односити, али ипак треба назначити из које је области оно што није доречено. На пример, код једног значења речи ‘блед’ као дефиниција би стајало: ‘који нема природног руменила, који је без животне боје’; али, да би се јасније видело које је то подзначење, да се не би погрешно протумачило да се то, можда односи на неке предмете, у загради ће се додати: ‘о лицу, кожи и сл.’ (тј. још и о образима,

ше одређује као појава, предметност, радња, стање, збивање или нешто друго. Имају форму у виду предлог „о“ + именичка јединица у локативу, нпр. *о човеку, о живој тињи, о осећању* итд.

Код именичких значења оваквим парентезама указује се на који појам се односи садржај исказан одређеном именицом – *некојанац* ‘онај који није окопан (о кромпиру)’.

Код придевских значења њима се прецизира носилац особине означене датим придевом (човек, животиња, биљка, предмет, појава или нешто друго) – *коренаси* ‘који се састоји од корена или кртола (о биљним плодовима у ширем, пољопривредном смислу)’.

Код глаголских значења парентезама овога типа казује се носилац ситуације означене датим глаголом, те је, у складу с тим, читаоцу јасније да ли се ради о радњи, стању, збивању – *којаши* ‘ударати, тући земљу (ногом, копитом) (обично о немирном коњу који стоји на једном месту)’.

У парентезе којима се употпуњује граматичка компонента лексичког значења речи спадају још и парентезе којима се указује на граматички контекст употребе речи, односно на то да ли се неко значење речи остварује ако је одредничка реч (обично или само) у одређеном морфосинтаксичком облику –

- у једнини или множини – именица *йечай* у значењу ‘(обично у мн.) мрља на кожи, длаци, у облику печата (1б), масница’ јавља се у множини, што је парентезом и назначено,
- у мушком, женском или средњем роду – придев *нејагњен* користи се само у облику женског рода када се говори о овци у следећем значењу ‘(само у ж роду) која се није јагњила (о овци)’,
- ако одредничка реч има обавезну рекцијску допуну – као нпр. глагол *лудеи* у једном свом значењу – ‘(за неким, нечим) безумно, страсно волети, обожавати некога, нешто, заносити се неким или нечим’,
- ако је придев у одређеном или неодређеном виду – нпр. придев *йисан* ‘(обично одр.) који има шаре, ишаран, шарен’,
- ако је придев у компаративу – *нејак* ‘(обично у комп.) који поседују недовољну борбену моћ, способност, слаб (у војном, одбрамбеном погледу)’ итд.

Ове парентезе улазе у поље формализованих лексикографских поступака у обради лексике и важни су не само у анализи и дефинисању

устима итд.), тако да је разумевање читаоца тиме упућено у потребном правцу“ (Упутство, члан 76).

граматичког значења речи већ и у анализи и у дефинисању лексичког значења речи⁵.

Као посебну групу парентеза, издвајамо оне које употпуњују предметно-појмовну компоненту значења речи. По функцији коју имају у дефиницији (микрoкoнтексту) бројне су. Неке од њих представљамо овде.

Парентезе којима се конкретизује опште значење речи. Парентезе овога типа садрже два или више истородна ентитета којима се конкретизује општи појам у главном тексту дефиниције (микрoкoнтекст). Иначе, како грађа показује, тај појам на који се парентеза односи и ентитети који га у парентези прате стоје у односу хипонимије, при чему појам изван парентезе има статус хиперонима, а пратећи ентитети у парентези статус хипонима. На пример, у опису основног значења глагола *комиџи* ‘одвајати, скидати спољни омотач (комушину, љуску, кору и сл.) с плода кукуруза, пасуља, ораха и сл.’ појмови у парентези *комушина*, *љуска*, *кора* стоје у хипонимијском односу са појмом *сиољни* (*сиољашњи*) *омoтaч* и конкретизују опште значење спољног (спољашњег) омотача.

Исти тип парентеза налазимо и код основног значења глагола *кoиџи*. Значење тог глагола јесте ‘одговарајућом алатком, оруђем (мотиком, будаком и сл.) разривати, обрађивати земљу’, где појмови *моџика* и *будак* у парентези стоје у хипонимијском односу са појмом на који се парентеза односи, тј. са појмом *алаџика*, *оруђе*, конкретизујући га на тај начин.

Друга подврста парентеза којима се употпуњује предметно-појмовна компонента значења речи јесу парентезе којима се илуструје типично, подразумевано значење речи. Овим типом парентеза наводе се типични или најбољи представници одређених општих категорија које се јављају у лексикографској дефиницији. Те представнике одређених категорија лексикограф уводи у дефиницију ослањајући се углавном на речничку грађу којом располаже. На тај начин се експлицира подразумевано, прототипично значење како оних категорија чији су представници конкретни објекти, тако и апстрактних категорија.

На пример, основно значење речи *кoџарица* у Речнику се дефинише на следећи начин: ‘направа исплетена од прућа, трске и сл. материјала, обично овалног облика и мањих димензија, која служи за преношење или држање разних ствари (најчешће воћа, поврћа, хлеба и др.), мања корпа,

⁵ Веза граматичких информација и семантичког дефинисања речи у Речнику САНУ била је предмет истраживања већег броја сарадника на изради Речника САНУ, што у појединачним научним радовима, што у докторским дисертацијама. Захваљујући тим истраживањима, рад на изради Речника константно се усавршава и унапређује. Упућујемо на нека од тих истраживања: Гортан-Премк 1980: 107–114; Ивановић 2011: 50–55; Марковић 2014: 69–91.

корпица, кошарица'. Како показује дата дефиниција речи *ко̄тарица*, под појмом ствари које се (пре)носе, држе у котарици подразумева се воће, поврће и хлеб и др.

Даље, парентеза у опису значења речи *нејач* 'оно што је беспомоћно, немоћно, изнемогло (деца, старци и др.)' показује да се под појмом беспомоћни, немоћни, изнемогли подразумевају, у првом реду, деца и старци.

Парентезом у значењском опису придева *неживасӣ* 'који нема основне особине живе (покретљивост, сјај и сл.)' као типичне особине живе илуструју се покретљивост и сјај.

Засебно се може говорити и о парентезама којима се допуњује значење речи – лексичко и творбено. Ове парентезе доносе додатну информацију, која, иако делује да је мање важна, заправо прецизира лексичко значење речи. Често објашњава и творбено значење речи будући да су описне дефиниције у једнојезичким речницима аналитички изрази (аналитичке експликације) творбеног значења речи. Можемо их поделити у више подтипова.

Парентезе с додатним описом појмова. Њима се прецизирају оне компоненте лексичког значења речи које се тичу квалитативних својстава означених појмова – нпр. изглед појма, тип, врста, грађа, састав, садржај, његова намена и др. Овај тип парентеза у нашој грађи потврђују следеће речничке дефиниције:

ко̄шао 'већи метални суд (обично од бакра) благо избоченог округлог дна, који служи за кување јела, загревање течности и сл., бакрач'.

ко̄шленик 'жица ка нитима (ткачким)'.

недуш 'узвик за вабљење краве (недуље)'.

Према корпусу, рекли бисмо да парентеза и појам на који се она односи граде синтагматску везу, где је појам изван заграда управни члан те везе, а појам у загради, парентези његов зависни, одредбени (атрибутивни) члан. Отуда се на формалном, синтаксичком плану, парентезе јављају у форми падежних атрибута – *већи мѣтални суд (обично од бакра)* или у форми конгруентних атрибута – *нӣшима (ӣшакчим)* или у форми атрибутива – *крава (недуља)*.

У парентезе којима се допуњује значење речи убрајамо и тзв. енциклопедијско-фактографске парентезе. Оне садрже историјске, научне и др. изванјезичке чињенице важне за разумевање лексичког, али и творбеног значења речи. Такве парентезе налазимо у опису значења придева *колумбовски* 'који је као у Колумба (проналазача Америке), својствен Колумбу, проналазачки', затим у опису значења придева *нејак* 'придевак уз име српског цара Уроша (као ознака да није имао праве царске власти

и моћи)’, у опису именице *махмудија* ‘турски златан новац (дукат кован за време султана Махмуда II), који се употребљавао и као накит’.

Наша шира грађа показује да се енциклопедијско-фактографским парентезама идентификују личности, објашњавају називи појмова, дају године историјских догађаја, прецизира време, односно историјски период, дају географски подаци и др.

И парентезе с појмовно-термиолошким разрешењима и објашњењима спадају у парентезе којима се допуњује значење речи. Оне садрже појмовна и термиолошка разрешења речи које се појављују у дефиницији – нпр. *осице* за *богиње* у дефиницији речи *коилоноше* ‘прве мале богиње (оспице) које се појаве у неком месту’, затим *Велики ѿоси* за *Коризму* у дефиницији речи *коризмен* ‘који је у некој вези с коризмом (који припада коризми, који је као у време коризме (великог поста) итд.)’, *дугме* за *ѿуце* у опису једног значења речи *коичаѿи* ‘бацати пуце (дугме) или копчу у јамицу (у дечјој игри копчања)’ итд.

Значење речи допуњује се и парентезама којима се експлицирају ситуационе појединости важне за остваривање и разумевање значења речи, а то су бића, предмети, појмови и др. ентитети који се дефиницијом обухватају, затим, где, када, како, у којој ситуацији, под којим околностима, под којим условима, због чега, ради чега, у које сврхе и др. се одвија, остварује оно што је дефиницијом речи представљено итд. И ево тих примера, таксативно наведених.

Парентезе којима се експлицирају ентитети обухваћени дефиницијом:

комбоваѿи ‘(из)мешати, (по)мешати заједно (нпр. разне течне или чврсте материје)’

коѿеризираѿи ‘(из)боцкати (врх чира, пришта)’.

Парентезе којима се експлицирају места, у конкретном и апстрактном смислу, – где, одакле, из чега, у ком правцу, на ком месту се нешто остварује итд.:

колонизираѿи ‘населити се, насељавати се (у неком другом крају, земљи и сл.), преселити се, пресељавати се’.

Парентезе којима се експлицирају временске околности, прилике – када, у којој ситуацији, у којим приликама се нешто остварује:

коѿаѿи се ‘играјући провлачити се испод руку других играча (у неким народним колима)’.

неистегљив ‘који се не истеже, који се не може истегнути (при нормалној употреби); нееластичан’.

Парентезе којима се експлицира начин – како, на који начин, у ком погледу, у ком смислу се нешто остварује:

комсаџи ‘сећи, тргати (у комаде), комадати, кидати’.

нежии ‘чинити да неко постане нежан, мекушан, осетљив (у здравственом погледу), разнежавати’.

Парентезе којима се експлицира узрок – зашто, због чега, од чега, услед чега се нешто остварује:

койиисаји ‘пропасти (од дуга, болести и сл.), настрадати’.

нем ‘који нема дар говора (због здравственог дефекта), лишен моћи, способности говора’

Парентезе којима се експлицира сврха, циљ, намера – ради чега, у које сврхе се нешто остварује:

койао ‘(обично са одредбом „парни“) уређај који служи за претварање воде у пару (у техничке сврхе), парни казан’

колчии ‘забијати колце у земљу (ради обележавања земљишта, везивања лозе, пасуља, граха и сл.)’.

Парентезе којима се експлицирају средства, оруђе, инструмент итд. неопходни за остваривање нечега:

койнуји ‘мало закопати, загрепсти по нечему (мотиком или чиме другим)’.

И парентезе којима се проширује обим, опсег појмовног значења речи издвајају се као посебна врста парентеза. Проширивање обима, опсега појмовног значења речи чини се на два начина: 1) укључивањем још једног појма и 2) допуштањем и других могућности.

Парентезама се у опсег појмовног значења речи укључује други појам било као оно што је уобичајено, често, било као оно што је неуобичајено, несвакидашње, ретко.

У првом случају те заграде су са везником „и“ – почињу тим везником или почињу изразом „често и“. Налазимо их, на пример, у опису значења речи *махинација* ‘поступак којим се на непоштен (често и незаконит) начин остварује неки циљ, подвала, превара’, где се истиче да *махинација* не подразумева само непоштен начин него и незаконит, односно да се у појмовном значењу речи *махинација* непоштење и незаконитост преплићу.

У другом случају заграде су са прилогом „ретко, одн. ређе (и)“. Једна таква налази се у опису значења придева *ијан* – ‘(често уз придеве: „мртв“, „трештен“, „мортус“ и сл.) који се опио од алкохолног пића (ређе од других опојних средстава), опијен, напиток’. Њоме се особина означена придевом *ијан* појмовно проширује и на опијање и другим опојним средствима, а не само алкохолним пићем.

Парентезама се опсег појмовног значења речи може проширити и допуштањем неке друге могућности. Те парентезе почињу везником „или“, као и везником „односно“ у значењу ‘или/и’. На пример, у опису значења покрајинизма *коџа* ‘широка бела кошуља коју носе католички свештеници (или министранти) преко мантије (за време богослужења и др. обреда)’, парентезом са везником „или“ допушта се могућност да тај одевни предмет буде обележје и министраната, тј. оних који помажу свештеницима у богослужењу.

Поред наведених врста парентеза, ту су још и парентезе којима се сужава значење речи. Код ових парентеза, сужавање значења речи одвија се у правцу елиминисања двосмислености онда када се значење речи у датом контексту може двојако тумачити. У дефиницији покрајинизма *недуља* ‘име крави која се отелила (дошла на свет) у недељу’, употребљен је глагол *оћелили се*, који се у датом контексту може разумети и као ‘донети на свет теле’ када се говори о крави и ‘доћи на свет’ када се говори о телету и теладима. Парентезом се, као што наш пример показује, та значењска двосмисленост неутралише, и то тако што се у загради прецизира које од та два значења се актуелизује.

И за крај, наводимо још и парентезе које се тичу конотативно-прагматичке компоненте значења речи. Оне садрже податке о експресивној маркираности речи, односно о њиховој експресивној употреби, о илокутивној снази када се њима изражавају различита емотивна стања говорника – (не)задовољство, (не)одобравање, негодовање, потцењивање, омаловажавање и др. Јављају се у форми (*у исказивању ...*), (*за изражавање ...*) итд., а илуструјемо их следећим нашим примерима:

маџрак ‘безвредан, безначајан човек (у исказивању ниподаштавања)’

маџрак ‘безначајна, безвредна ствар, тричарија (обично по субјективној оцени)’

неки ‘за појачавање именичког значења (често иронично): особит, нарочит’

некакав ‘кад се указује на некога (на нешто) који је (што је) без нарочитих вредности, квалитета (обично с потцењивањем, омаловажавањем)’.

У нашем општем осврту на издвојене врсте парентеза рећи ћемо још и следеће. Дата систематизација парентеза свакако није коначна иако обухвата приличан број парентеза. Нису обухваћене све врсте парентеза које се јављају у семантичком опису речи. Такође, могуће их је другачије и класификовати, према другим критеријумима, као и детаљније описивати. Ово је једна од могућих класификација парентеза и њоме смо желели да скренемо пажњу на овај сегмент речничке дефиниције. Детаљније описивање верујемо да би се могло спровести на контролним корпусима и верујемо да би се откриле и друге лексикографске појединости ва-

жне за парентезе, нпр. доследност њиховог појављивања⁶, оправданост у одређеним случајевима, формализованост итд.

Закључне напомене

На основу спроведене анализе проистиче следећи наш закључак.

У Речнику САНУ јавља се велики број парентеза, које су и по структурним и по функционалним обележјима разноврсне. Имају значајну улогу у свим деловима лексикографске дефиниције. На формалном плану доприносе сажетости, краткоћи и економичности лексикографске дефиниције, а на садржајном плану њеној информативној обухватности и у погледу граматике и у погледу семантике речи.

Парентезе које су део граматичке дефиниције речи улазе у поље формализованих лексикографских поступака, који су у Упутству за израду Речника САНУ јасно теоријски описани и прописани и у пракси се доследно спроводе.

Оне које су део семантичке дефиниције речи у мањој мери се представљају у пољу формализованих лексикографских поступака иако се и код њих уочавају извесне закономерности у испољавању и функционисању. Нарочито се уочавају те закономерности у вези са позицијом парентеза у тексту дефиниције као микроконтексту. Уочавају се и у синтаксичкосемантичком и у лексичкосемантичком повезивању парентетичких делова дефиниције и главног текста речничке дефиниције, као и са функцијом коју парентезе имају у обликовању значења речи. Парентезе су тако и структурно и семантички и функционално уклопљене у лексикографску дефиницију, чинећи заједно с главним текстом једну органску целину.

Несумњиво је, дакле, да парентезе, као конститутивни елемент лексикографских дефиниција, функционишу и на нивоу јединица лексикографског метајезика. Отуд је испитивање парентеза у речничким дефиницијама целисходно у контексту испитивања формализованих лексикографских поступака за описивање значења речи, као и у контексту испитивања лексикографског метајезика уопште.

Литература

- Андрамонова, Наталија Алексеевна. „Семантико-функционални статус парентезы (на материале произведений Л. Н. Толстого)“. *Филология и культура* 35/1 (2014): 7–12.
- Брајовић, Тихомир. „Поетика парентезе“. *Књижевности и језик* LI/1–2 (2004): 1–21.

⁶ Прилози *мајчински*, *мајтерински* и *маћехински* припадају истој творбено-семантичкој групи речи и значење им се у Речнику САНУ типски дефинише, али заграђивање појединих делова те дефиниције ипак се код ових прилога не врши на исти начин.

- Горбачева, Елена Николаевна. „Распределение информации в тексте посредством парентетических конструкций“. У: Марк Яковлевич Блох, Елена Леонидовна Фрейдина, Елена Александровна Никулина (ред.). *Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики*. Сборник научных трудов. Выпуск 17. Москва: Национальный книжный центр, 2019, 36–43.
- Гортан-Премк, Даринка. „О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику“. *Наш језик XXIV / 3* (1980): 107–114.
- Дѣмина, Юлия Игоревна. „Репликативный парентетический дискурс“. *Scripta manent* 23 (2017): 52–57.
- Ивановић, Ненад. „Типичан граматички контекст речи и његова обрада у лексикографској пракси (на материјалу из Речника САНУ)“. У: Михаил Григорьевич Абрамзон (ред.). *Проблемы истории, филологии, культуры*. Международный симпозиум „Лексикография и фразеология в контексте славистики“. Вып. 3 (33). Магнитогорск. Новосибирск: ООО „Аналитик“, 2011: 50–55.
- Марковић, Александра. „Грамматика у српским речницима“. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси: колективна монографија*, Београд: Филолошки факултет, 2014, 69–91.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. 1–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Ристић, Стана. „Лексикографски метајезик и српска дескриптивна лексикографија“. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006, 113–134.
- Ристић, Стана. „Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ“. У: Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова*, књ. 1, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 131–149.
- Ристић, Стана. „Српске лексикографске институције. Београдска лексикографска школа“. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси: колективна монографија*, Београд: Филолошки факултет, 2014, 27–54.
- Тошовић, Бранко. „Заграде у Андрићевим романима“. *Наш језик L/2* (2019): 488–492.
- Уједињено за издачу Речника САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, рукопис за интерну употребу
- Фадеева, Анастасия Ивановна. „Функции парентетических конструкций в англоязычных научных текстах“, *Вестник международного института рынка* 1 (2018): 146–151.
- Фадеева, Людмила Владимировна. „Парентеза в современных лингвистических исследованиях“, *Гуманитарные исследования* 24/1 (2007): 89–92.

*

Grochowski, Maciej. „Parenteza i metarečenica“. *Јужнословенски филолог XLII* (1986): 1–8.

Bojana S. Milosavljević

PARENTHESES IN THE LEXICOGRAPHICAL DEFINITION
(ON THE EXAMPLE OF THE SASA DICTIONARY)

S u m m a r y

In this paper we researched parentheses in the structure of the lexicographical definition. We have taken in consideration their syntactic, semantic and functional characteristics and, in accordance with these criteria, several types of parentheses have been singled out. The aim was to draw attention to parentheses as an important segment of the lexicographical definition and as the units of lexicographic metalanguage, which should be further investigated.

Keywords: parentheses, semantic definition, lexicographic procedure, lexicographic metalanguage, SASA Dictionary.